

**XIX VA XX ASRLARDA INSTITUTSIONALIZM IQTISODIY
TA'LIMOTINING RIVOJLANISH DARAJASI.**

Bobojonova M.J

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

Jumayeva Z.B

Osiyo xalqaro universiteti katta o'qituvchisi

Institutlarni o'rganish uzoq nasl-nasabga ega. U iqtisod, siyosatshunoslik, sotsiologiya, antropologiya va psixologiyani o'z ichiga olgan keng ko'lamli fanlar bo'yicha oldingi ishlardan tushunchalarni oladi. 1980-yillarning boshlarida institutlarga bo'lgan qiziqishning qayta paydo bo'lishi o'ziga ma'lum bo'lgan naqshga amal qildi: bu institutlar, tarixiy kontekst va jarayonlarni e'tibordan chetda qoldirib, umumiy nazariyalashtirish foydasiga hukmron fikrlash yo'nalishlariga munosabat edi. Shunga ko'ra, institutsionalizm ko'pincha tarixga e'tibor berish bilan tavsiflanadi. 1980-yillarda paydo bo'lgan institutsionalizm yangi institutsionalizm (NI) deb ataladi, ammo u avvalgi stipendiyani qayta ko'rib chiqishga qaraganda kamroq "yangi". Quyidagi muhokama institutsionalizmning 19-asrdan 20-asrning so'nggi o'n yilliklarida NI paydo bo'lishigacha bo'lgan rivojlanishini kuzatadi.

19-asrdagi Yevropa institutsionalizm an'ananing to'liq ko'rinishi Aristotelning rejim turlari (politeia) haqidagi muhokamasiga qaytadi. So'nggi paytlarda institutlarga qiziqish 19-asrda institutsional iqtisodchilar deb ataladigan nemis tarixiy iqtisodchilari (GHE) o'rtasida paydo bo'ldi. Klassik iqtisodchilarning universal nazariyalariga tanqidiy munosabatda bo'lgan bu olimlar deduktiv ishni rad etdilar, ular o'z-o'ziga havola qilingan matematik modellashtirish deb hisoblashdi. Ular iqtisodiy hayotni mantiqiy falsafa orqali emas, balki empirik ish orqali yaxshiroq tushunishni ta'kidladilar. Ularning asosiy tushunchasi voqelikni tarixiy va sotsiologik ma'lumotga ega bo'lgan empirik tahlil qilish zarurati edi. Bu guruhning eng birinchi vakili nemis iqtisodchisi Vilgelm Rosher edi. Uning ishi siyosiy iqtisod qonunlarini, iqtisodiy xulq-atvorni va ijtimoiy hayotning empirik xilma-xilligini tushunish uchun tarixiy, ijtimoiy va institutsional kontekstning muhimligini ta'kidladi. Ilk tadqiqotlar jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy tashkil etilishi, rivojlanish bosqichlari va evolyutsion jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikka qaratilgan. O'zlarining marksistik zamondoshlari (Karl Marks nazariyalarining izdoshlari) bilan achchiq to'qnashuvlarga qaramay, ba'zi olimlar bu ikki an'ana o'rtasidagi yaqin tahliliy yaqinlikni ko'rishdi.

Institutsionalistik qarashlar Veberning hokimiyat nazariyasida ham mavjud. Veber uchun xarizmatik hokimiyat tabiatan o'tkinchidir. Xarizma o'z-o'zidan tugaydi va odatiy holga kelganda, hokimiyatning an'anaviy yoki ratsional-huquqiy shakllari o'z o'rnini egallaydi. Rutinlashtirish bilan ijtimoiy munosabatlar va o'zaro ta'sirlar tobora muntazam, oldindan aytib bo'ladigan va shaxsiy bo'lmagan holga keladi. Zamonaviy kapitalizm

sharoitida ular ratsional-huquqiy shaklga ega bo'lib, yanada kengroq va ishlab chiqilgan. Shunday qilib, institutsionalizatsiya atamasining ba'zi qo'llanilishi Veberning muntazamlashtirish jarayonining bir qismidir.

Veblen iqtisodchilar tomonidan qo'llaniladigan mexanikaning fizik metaforasiga nisbatan evolyutsiyaning biologik metaforasini afzal ko'rgan ijtimoiy fanga organikistik yondashuvni qabul qilgan bo'lsa-da, u aniq antifunksionalist edi. U ijtimoiy buzilish ehtimolini ko'tardi va tarixni o'z-o'zini muvozanatlashtiruvchi, muammosiz o'zgarib turadigan tizim sifatida emas, balki yig'indisi, ammo inqirozli jarayon sifatida tavsifladi.

AIEning keyingi vakili amerikalik iqtisodchi Jon R. Kommons bo'lib, u 1920 va 30-yillarda klassik iqtisodchilarning asosini rad etdi, bunda provayderlik odamlarga iqtisodiy ayirboshlash munosabatlariga kirish erkinligini beradi va iqtisodiyot siyosatdan ajralib turadi. Commonsning ta'kidlashicha, iqtisod bu institutsional qo'llab-quvvatlash orqali amalga oshirilgan bir qator operatsiyalardir. U uchta turdagi operatsiyalarni aniqladi: ratsion, boshqaruv va muzokaralar (mos ravishda kommunizm, fashizm va kapitalizm bilan bog'liq).

Muzokaralar amalga oshirilishidan oldin muassasalar erkinlik va mulkni kafolatlashi kerak. U institutlarni turli tashkilotlar, shu jumladan davlat tomonidan o'rnatiladigan va amalga oshiradigan jamoaviy harakatning ish qoidalari deb ta'riflagan. Institutlar odamlar o'zlarining iqtisodiy xatti-harakatlarini yo'naltirishi mumkin bo'lgan umidlarni yaratish orqali tartibni ishlab chiqaradilar. Institutlarning bunday talqini ratsional tanlov institutsionalizmi (RCI) va yangi institutsional iqtisodning (NIE) markazidir.

Iqtisodiy institutsionalizmning antropologik versiyasi keyinchalik Karl Polanyi ishida paydo bo'ldi. GHE ta'sirida u iqtisodiy munosabatlar tarixiy shartli bo'lib, ularni ijtimoiy kontekstdan tashqarida tushunish mumkin emasligini ta'kidladi. Polanyi uchun iqtisod doimo jamiyatga singib ketgan. Ijtimoiy integratsiyani keltirib chiqaradigan iqtisodiy munosabatlar o'rniga, Polanyi ta'kidlashicha, ijtimoiy kelib chiqishi va xususan institutlar iqtisodiyotni integratsiyalashgan. Bu mantiqqa ko'ra, bozorlar o'z-o'zidan paydo bo'ladigan ayirboshlash harakatlarining mahsuli emas. Buning o'rniga, shaxsiy darajadagi ayirboshlash aktlari narxlarni faqat narx ishlab chiqaruvchi bozorlar tizimi - faqat tasodifiy ayirboshlash harakatlaridan kelib chiqadigan tizim ostida ishlab chiqaradi. Tarixiy nuqtai nazardan, bozor tizimi nisbatan yaqinda paydo bo'lgan yangilik bo'lib, iqtisodiy integratsiya muammosini hal qilishning bir nechta shartli institutsional echimlaridan biridir. Integratsiyaning qo'shimcha shakllari o'zaro (masalan, kredit-lizing) va qayta taqsimlash (masalan, Sovet Ittifoqi).

Polanyi institutlarni keng ma'noda iqtisodiy jarayonni birlashtiruvchi, barqarorlashtiruvchi va tuzilma beruvchi sifatida belgilagan. Narx va pul kabi iqtisodiy institutlar muhim bo'lsa-da, Polanyi din va hukumat kabi iqtisodiy bo'lmagan institutlarning muhimligini ham ta'kidladi. Narxlar bo'yicha savdolashish va individual tanlov institutlarning mahsuloti sifatida tushuniladi; bu keyingi sotsiologik institutsionalistlar (SI)ni bashorat qiladi, ular inson xatti-harakatlarini "muvofiglik

mantig'iga" rioya qilish va institutlarni o'ziga xoslikni yaratish deb biladi. Polanyi, o'zidan oldingi olimlar singari, hozirgi iqtisodiy fan iqtisodiy munosabatlarni universal tarzda qamrab olishi mumkinligi haqidagi g'oyani rad etdi.

Institutsionalizm siyosatshunoslikda ham 20-asr o'rtalarida, Amerika siyosatshunosligida Qo'shma Shtatlardagi demokratik taraqqiyotni o'rganish ustunlik qilgan paytda paydo bo'ldi. Boshqa mamlakatlarni tahlil qilish juda kam edi. Shunga qaramay, Karl J. Fridrix kabi nazariyotchilar konstitutsiyaviylik bo'yicha o'zlarining millatlararo ishlarida institutlarga e'tibor qaratdilar. Fridrix uchun konstitutsiyaviylik, ayniqsa, shtatda hokimiyatning kontsentratsiyasini oldini olish uchun individual avtonomiya va institutsional tuzilmalar - bo'lingan hukumat va federalizm uchun g'amxo'rlik bilan tavsiflanadi. Institutlar siyosat qoidalari va ularni amalga oshirish vositalaridir. Biroq, Fridrix diqqat bilan ta'kidladiki, institutlar ijtimoiy va siyosiy voqelikni aks ettirishi kerak va ularning qonuniyligiga ishonmasdan ular juda zaiflashadi. Fridrix zamonaviy konstitutsiyaviylikni totalitarizm kabi konstitutsiyaviy bo'lmagan tizimlardan keskin farq qildi va uning sovetshunoslarning butun avlodiga ta'sir qildi. Nihoyat, u institutsional hunarmandchilik masalalari bilan ham qiziqdi, garchi u institutsional dizayn uchun "universal umumiy maxraj" mavjudligiga agnostik bo'lsa ham. Fridrixning fikrlarini HI va RCI da ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abidovna, A. S. (2024). COMMUNICATION PROCESS MANAGEMENT AS A TOOL TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF MODERN ORGANIZATIONS. *Gospodarka i Innowacje*, 49, 211-217.
2. Abidovna, A. S. (2023). Special directions of tourism development in Bukhara region: problems and solutions. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 21, 51-55.
3. Alimova, S. A., & Shavkatovich, P. S. (2022). THE ROLE OF FOREIGN INVESTMENT IN ENSURING THE FINANCIAL SUSTAINABILITY OF THE ECONOMY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(3), 359-364.
4. Abidovna, A. S. (2024). The Importance of Personnel Management in the Operations of an Organization. *Miasto Przyszłości*, 49, 971-975.
5. Supiyevna, B. M. (2024). O'ZBEKISTONDAGI XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH VA AHOLINI ISH BILAN BAND ETISH YO'LLARI. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 4(08), 78-84.
6. Supiyevna, B. M. (2024). TIZIMIDA BANK FINANCIAL SERVICE NUMBER: DEVELOPMENT AND OLD TURGAN. *Gospodarka i Innowacje*, 46, 379-385.
7. Jumayeva, Z. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI VA UNING AHAMIYATI. *Modern Science and Research*, 3(6).

8. Bustonovna, J. Z. (2024). DEVELOPMENT OF DIGITAL ECONOMY AND ITS PROSPECTS. *Gospodarka i Innowacje.*, 48, 285-291.
9. Bazarova, M. S. (2022). FACTORS THAT ENSURE THE SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF A SYSTEM OF KEY PERFORMANCE INDICATORS IN THE.
10. Xudoynazarovich, S. A. (2024). KADRLAR BOSHQARUVI XUSUSIY OTMLARDA: XUSUSIYATLARI, YONDASHUVLARI VA MUAMMOLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 54, 70-77.
11. Shadiyev, A. (2024). PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM IN ENTERPRISES AND ORGANIZATIONS. *Modern Science and Research*, 3(8), 10-18.
12. Alisher, S. (2024). ACTUAL PROBLEMS OF DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje.*, 46, 366-372.
13. Ikromov, E. (2024). THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE ORGANIZATION AND CAPACITY BUILDING OF EXECUTIVE EMPLOYEE LABOR IN PUBLIC ADMINISTRATION BODIES. *Modern Science and Research*, 3(1), 939-946.
14. Ibodulloyevich, I. E. (2023). KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI YANADA RIVOJLANTIRISH UCHUN QULAY ISHBILARMONLIK MUHITINI SHAKLLANTIRISH. *Gospodarka i Innowacje.*, 42, 481-484.
15. Hakimovich, T. M. (2024). Personalni Rag'batlantirish. *Miasto Przyszłości*, 53, 524-531.
16. Hakimovich, T. M. (2024). ZAMONAVIY BOSHQARUV VA RAQAMLASHTIRISH.
17. Khalilov, B. B. (2024). MANAGERIAL ACCOUNTING-THE LANGUAGE OF BUSINESS MANAGEMENT. *Gospodarka i Innowacje.*, 49, 249-255.
18. Bahodirovich, K. B. (2024). FINANCIAL LEVERAGE RATIOS AND ANALYSIS. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(11), 418-426.
19. To'rayevna, S. N. (2023). YANGI IQTISODIYOTDA RAQAMLI MEHNAT.
20. Sodiqova, N. (2024). IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA INNOVATSION SIYOSAT VA UNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI. *Modern Science and Research*, 3(6).
21. Tohir o'g'li, M. T., & To'rayevna, S. N. (2024). O 'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INVESTITSION SIYOSAT. ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR JURNALI, 2(14), 45-53.
22. Qudratova, G. M., & Sodiqova, N. T. (2024). RAQOBAT TUSHUNCHASI, UNING TURLARI VA USULLARI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(2), 459-463.

23. Akbarovna, N. N. (2024). Oliy Ta'lim Muassasalarining Innovatsion Faoliyat Natijalarini Tijoratlashtirish Muammolari Va Ularni Hal Etish Yo 'LLari. Miasto Przyszłości, 54, 857-866.

24. Akbarovna, N. N. (2023). MULKCHILIK MUNOSABATLARINING JAMIYATDAGI TUTGAN O'RNI.

25. Naimova, N. (2024). THE COUNTRY'S ECONOMIC POTENTIAL IN DIGITAL ECONOMY AND E-COMMERCE DEVELOPMENT. Modern Science and Research, 3(2), 234-239.

26. Akbarovna, N. N. (2023). BULUTLI HISOBLASH TEXNOLOGIYALARINING IQTISODIYOTDA TURGAN ORNI. Gospodarka i Innowacje., 42, 517-520.

27. Qudratova, G. M., & Sodiqova, N. T. (2024). RAQOBAT TUSHUNCHASI, UNING TURLARI VA USULLARI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(2), 459-463.

28. Sodiqova, N. T., & Qudratova, G. M. (2024). TASHKILOTNING INNOVATSION FAOLIYATI SAMARALIGINI BAHOLASH. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS, 1(2), 286-294.

29. Qudratova, G. M. (2024). METHODOLOGY FOR ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. Gospodarka i Innowacje., 51, 191-195.

30. Mahmudovna, Q. G. (2024). RAQOBAT STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISHDA RAQOBATNI BAHOLASH USULLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'LLARI. Gospodarka i Innowacje., 48, 715-720.

31. Otkirovich, N. S. (2024). Yashil Iqtisodiyotda Raqamli Transformatsiya. Miasto Przyszłości, 54, 1356-1364.

32. qizi Bobojonova, M. J. (2023). AGROTURIZMNING IQTISODIYOTDA O 'RNI, SALOHİYATI VA INFRATUZILMASINI YAXSHILASH. Educational Research in Universal Sciences, 2(8), 48-52.

33. Bobojonova, M. J., & Naimova, N. A. (2024). AHOLINING O'ZINI OZI BANDLIGINI TA'MINLASHDA AUTSORSING YANGI SHAKLINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMI. ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION, 1(3), 59-64.

34. Bobojonova, M. J., & Naimova, N. A. (2024). O'ZBEKISTONDA FRILANSERLIK VA AUTSORSERLIKNING RIVOJLANISH DARAJASI. ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION, 1(3), 72-77.

35. Bobojonova, M. J., & Naimova, N. (2024). QISHLOQ XO 'JALIGINI KLASSTERLASHNING XORIJIY TAJRIBASI. ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION, 1(3), 65-71.

36. Djurayeva, M. S. (2024). ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF A MODERN ENTERPRISE. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(12), 222-227.

37. Sadilloeyvna, D. M. (2024). ROLE OF COMMERCIAL BANKS IN THE DEVELOPMENT OF THE MODERN ECONOMIC SYSTEM. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(11), 241-248.
38. Sadullayevna, D. M. (2024). BASICS OF DIGITAL MARKETING. Gospodarka i Innowacje, 51, 160-166.
39. қизи Рахмонкулова, Н. О. (2023). КИЧИК САНОАТ ЗОНАЛАРИНИНГ ХУДУДЛАР ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ. "Экономика и туризм" международный научно-инновационной журнал, 6(14).
40. Nafisa, R. (2024). Formation of a Strategy for Sustainable Development of the National Economy. Miasto Przyszłości, 54, 764-771.
41. Rakhmonkulova, N. (2024). Prospects for the Development of the Economy of Uzbekistan. JOURNAL OF INTELLECTUAL PRPERTY AND HUMAN RIGHTS, 3(10), 37-44.
42. Lolaxon, R. (2024). THE ROLE OF MARKETING STRATEGIES IN TOURISM POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(11), 230-240.
43. Lolakhon, R. (2024). APPLICATION OF THE 4P CONCEPT IN TOURISM. Gospodarka i Innowacje, 51, 138-145.
44. Turayevich, I. A. (2024). Milliy Iqtisodiyotga Xorijiy Investitsiyalarni Jalb Qilishda Soliqlarning O' Rni. Gospodarka i Innowacje, 53, 205-213.
45. Aziz, I. (2023). O'zbekistonda xorijiy investitsiyani jalb qilishni soliqlar vositasida rag'batlantirish yo'llari. SAMARALI TA'LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI, 1(5), 191-196.
46. Ibragimov, A. T. (2024). MILLIY IQTISODIYOTGA XORIJIY INVESTITSIYANI JALB QILISHNI SOLIQLAR VOSITASIDA RAG 'BATLANTIRISH. Gospodarka i Innowacje, 51, 116-122.
47. Turayevich, I. A. (2024). Iqtisodiyotga Investitsiyalarni Jalb Qilish Va Boshqarishning O 'Ziga Xos Xususiyatlari. Miasto Przyszłości, 53, 1231-1237.
48. Azimov, B., Toshev, F., & Raximova, D. TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA.
49. TEMPUS, I. (2016). Towards the ModernisATion of Higher Education InstitutionS in Uzbekistan (MATChES). TEMPUS, 4, 2007-2013.
50. Azimov, B. F., & Gulomov, O. H. (2017). Organizational structures of innovation support services: inter-organizational cooperation associations. Инновационное развитие, (6), 35-37.
51. Akhmedov, Y., Asadov, S., & Azimov, B. (2022, December). Two-sided estimation of linear approximation error second-order hypersurfaces. In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 2388, No. 1, p. 012124). IOP Publishing.